

Inhoud

Voorwoord	VIII
DEEL I WEGWIJS IN HET ERFGOEDEDUCATIEVELD	1
Hoofdstuk 1 Het veld	2
1.1 Inleiding	3
1.2 Definities	4
1.2.1 Wat is erfgoed?	4
1.2.2 Wat is erfgoededucatie?	7
1.3 Organisaties en infrastructuur	8
1.3.1 Organisaties en infrastructuur	12
1.4 Begrippen	13
Hoofdstuk 2 Erfgoededucatie en het Nederlandse onderwijs	20
2.1 Inleiding	21
2.2 Het schoolvak geschiedenis	21
2.3 Heemkunde	26
2.4 Van heemkunde naar erfgoededucatie	30
2.5 Erfgoed in het Nederlandse curriculum	31
2.6 Stimuleringsmaatregelen van de overheid	35
2.6.1 Introductie	35
2.6.2 Cultuur en School	37
2.6.3 Cultuureducatie met Kwaliteit	40
Hoofdstuk 3 Wetenschappelijke inzichten	46
3.1 Inleiding	47
3.2 Cultuur in de Spiegel	47
3.2.1 De vier basisvaardigheden	48

3.3	Het onderzoeksprogramma van de Erasmus Universiteit	50
3.3.1	Dynamisch erfgoedbegrip en multiperspectiviteit	51
3.3.2	Geschiedenisleren	52
3.3.3	Burgerschapsvorming	53
3.4	Het SLO Leerplankader kunstzinnige oriëntatie	54

DEEL II HOE WE ERFGOED OP SCHOOL GEBRUIKEN 59

Hoofdstuk 4 Het gebruik van erfgoed op school 60

4.1	Inleiding	61
4.2	Erfgoed als historische bron	61
4.2.1	Om over de lokale geschiedenis te leren	61
4.2.2	Om historische vaardigheden te oefenen	63
4.2.3	De visies in het erfgoedveld	66
4.3	Erfgoed als waardevol erfstuk	67
4.4	Erfgoed als metacultureel fenomeen	67
4.5	Erfgoed als rijke leeromgeving	69
4.6	Hoe erfgoed identiteitsvorming kan bevorderen	70
4.6.1	Door inzicht in anderen	71
4.6.2	Door te leren waar je vandaan komt	72

Hoofdstuk 5 Erfgoededucatie in Nederland: projecten en leerdoelen 74

5.1	Inventarisatie van projecten	75
5.1.1	Inleiding	75
5.1.2	Doelgroepen	77
5.1.3	Historische onderwerpen en links naar het curriculum	79
5.1.4	Immaterieel erfgoed	82
5.1.5	Nederlandse identiteit	83
5.1.6	Projecten over erfgoedvorming	84
5.2	Enquête onder educatoren: doelen van erfgoededucatie en definities van erfgoed	86
5.2.1	Inleiding	86
5.2.2	Respondenten	87
5.2.3	Leerdoelen	87
5.2.4	Definities van erfgoed	90
5.3	Conclusie	92

DEEL III EEN ANDERE KIJK OP ERFGOEDEDUCATIE	95
Hoofdstuk 6 Kritische blik op lesdoelen en ideeën voor erfgoedwijze projecten	96
6.1 Inleiding	97
6.2 Hoe dynamisch lijkt erfgoed?	98
6.3 Van wie is het erfgoed?	101
6.4 Doelen van erfgoededucatie onder de loep	103
6.4.1 Erfgoed en identiteit	103
6.4.2 Groepsidentiteit	105
6.4.3 Identiteitsvorming: trots	107
6.4.4 Identiteitsvorming: leren 'waar je vandaan komt'	108
6.4.5 Identiteitsvorming: over jezelf leren door empathie voor anderen	109
6.4.6 Erfgoed als historische bron: om te leren hoe het vroeger was	111
6.4.7 Erfgoed als waardevol erfstuk: betekenisgeving en toe-eigening	112
6.5 Wat kan erfgoed doen en wat kunnen wij ermee doen? Aanbevelingen	114
6.5.1 Cultuuroverdracht	115
6.5.2 Geschiedenisleren	116
6.5.3 Erfgoedwijs onderwijs	118
6.6 Kritische erfgoededucatie in het Nederlandse curriculum	130
Literatuur	141
Bijlage Vragenlijst erfgoededucatie	147
Over de auteur	150

DEEL I
WEGWIJS IN HET ERFGOEDEDUCATIEVELD

Hoofdstuk 1

Het veld

Wegwijs in het erfgoed(educatie)veld. Hoe is het veld georganiseerd en wat zijn de meest gebruikte begrippen?

1.1 Inleiding

Als je je gaat bezighouden met erfgoededucatie, merk je al snel dat er 'in het veld' veel verschillende termen door elkaar worden gebruikt, die ook nog eens verschillend worden uitgelegd.

Cultuureducatie, kunsteducatie, kunstzinnige oriëntatie, culturele en kunstzinnige vorming (CKV) en erfgoededucatie zijn de woorden die je vaak tegenkomt.

Kunstzinnige oriëntatie wordt als term sinds 1993 gebruikt. In dat jaar werd het leergebied, dat daarvoor 'creatieve expressie' heette, wettelijk in het curriculum van het basisonderwijs verankerd als een van de zeven verplichte leergebieden, met bijbehorende kerndoelen. Onder kunstzinnige oriëntatie vallen de vakdisciplines beeldend, dans, drama, muziek en cultureel erfgoed.¹

Cultuureducatie is een begrip dat je ook vaak tegenkomt. Volgens de Raad voor Cultuur is cultuureducatie de allesomvattende term voor kunsteducatie, literatuuronderwijs, erfgoededucatie en media-educatie.² Maar in de praktijk wordt het woord cultuureducatie regelmatig gebruikt om (alleen) kunsteducatie mee aan te duiden. Erfgoed- of literatuuronderwijs worden niet altijd gezien als onderdeel van cultuureducatie. Media-educatie is deels kunstzinnig, maar wordt in toenemende mate vereenzelvigd met het vak mediawijsheid. Dan is er nog het gebruik van het woord 'media' in *Cultuur in de Spiegel* (zie paragraaf 3.2). Hier worden de verschillende media bedoeld waarmee mensen betekenis kunnen geven aan de wereld: het lichaam, voorwerpen, taal en grafische media.

Erfgoededucatie lijkt een beetje het stiefkindje van cultuureducatie te zijn. Zo komen CKV-docenten in het middelbaar onderwijs zelf vaak uit de 'kunst-hoek' en zien erfgoed nog wel eens als iets dat met geschiedenis te maken heeft en dus niet hoeft te worden behandeld binnen CKV. Veel lokale kunst-/cultuurinstellingen delen die opvatting. En dan gaat de aangeboden cultuureducatie inderdaad alleen over de kunstvakken beeldend, dans, drama en muziek. De Raad voor Cultuur signaleert dit probleem in zijn *Agenda Cultuur, 2017-2020 en verder*.

De raad vraagt ook aandacht voor de specifieke situatie waarin erfgoededucatie zich bevindt. . . . Erfgoededucatie staat . . . vaak onderaan op de cultuurmenu's van gemeenten en provincies. Zij bezuinigen op erfgoedhuizen, waardoor hun educatieve functie krimpt. Zodoende kalft ook de infrastructuur op het gebied van erfgoededucatie af.³

De ondergeschikte plaats van erfgoededucatie speelt dus ook op beleidsniveau.

Het onderzoeksrapport *Peil. Kunstzinnige oriëntatie 2015 -2016* van de Inspectie van het Onderwijs bevestigt het beeld. Basisscholen besteden binnen kunstzinnige oriëntatie de meeste tijd aan het vak beeldend (ruim een uur per week) en de minste tijd (ongeveer 10 minuten per week) aan cultureel erfgoed.⁴

1.2 Definities

Ben je dan eenmaal aanbeland bij het leer- dan wel aandachtsgebied erfgoededucatie, dan blijken er veel verschillende definities van in omloop te zijn en samenhangend daarmee, verschillende visies op wat goede erfgoededucatie is. En dáárachter liggen weer verschillende visies op wat erfgoed is.

1.2.1 Wat is erfgoed?

Wat erfgoed is en hoe dit begrip in de loop der jaren van betekenis is veranderd, is een interessant en uitgebreid onderzoeksterrein. Hier kijken we slechts naar hoe het nu beschouwd wordt, en dan ook nog alleen in relatie tot erfgoededucatie.

Dan zijn er grofweg **drie** manieren om erfgoed te definiëren.

A. De geschiedenisvisie

Volgens de eerste visie is erfgoed de belichaming van onze geschiedenis. Het zijn de sporen in het landschap, in dorpen en steden, objecten in musea en documenten in archieven die overgebleven zijn uit het verleden en die ons iets laten zien van hoe het vroeger was.

B. De bewaar- en doorgeefvisie

De tweede visie laat zich goed vangen in een bekende definitie: erfgoed is ‘alles wat wij van het verleden willen bewaren en doorgeven aan volgende generaties’. Voor degenen die vanuit deze definitie werken, is erfgoed een verzameling plekken, artefacten, verhalen en tradities die ons zijn overgeleverd en die we, als we daarvoor kiezen, in stand houden en zo goed (onveranderd) mogelijk doorgeven aan onze kinderen.

In deze beide visies is ook ruimte voor ‘schurend erfgoed’. Sommige artefacten of tradities zijn (of worden, soms ‘plotseling’) negatief gelabeld. Een voorbeeld van schurend erfgoed is ‘schuldig erfgoed’, zoals ‘de muur van Mussert’ of het geboortehuis van Hitler. Dergelijk ‘fout’ erfgoed kan lange tijd een sluimerend bestaan leiden, maar als er dan iets mee dreigt te gebeuren (voorstel tot sloop of juist herbestemming), kan dat vele reacties oproepen.

‘Nieuw’ schurend erfgoed zijn bijvoorbeeld voorwerpen of gebouwen die herinneren aan het Nederlandse slavernijverleden. Dit betreft dan vaak ‘gewone’ dingen (waar je het ‘niet aan ziet’) waarvan die ‘laag’ ‘opeens’ wordt aangeboord, meestal omdat mensen er aandacht voor gaan vragen. Het erfgoed is hetzelfde gebleven, maar de tijden zijn veranderd. Erfgoed kan trouwens ook schuren op zeer kleine schaal en dan in het grotere verband nog een hele tijd ‘zichzelf blijven’. Dit geldt onder andere voor ons meest beruchte voorbeeld Zwarte Piet, tegen wie al veel langer geprotesteerd werd, maar die pas in de afgelopen jaren een ‘nationaal probleem’ werd.

Aanhangers van de tweede visie op erfgoed zijn zich er wel van bewust dat de visies op (betekenissen van) erfgoed per tijdperk en cultuur veranderen, maar vaak zien zij erfgoed toch als een redelijk ‘vast’ gegeven; als (waardevolle) zaken die je kunt leren waarderen en ‘je eigen kunt maken’ als je ze begrijpt. Een manier om dat erfgoed van een toekomst te verzekeren, is de kennis erover te verspreiden, in de veronderstelling dat kennis leidt tot begrip en zo tot waardering en dus tot een groter draagvlak. Een instrument om dit te bereiken is erfgoededucatie.

Zie voor deze opvatting van erfgoed bijvoorbeeld de samenvatting die in 2016 op de website van het LKCA stond, de ‘Visies uit het veld’:

Gangbare definities van erfgoed

- Erfgoed is een verzamelbegrip, waarmee sporen uit het verleden worden aangeduid die we als samenleving de moeite waard vinden om te bewaren voor de toekomst (gebruikelijke opvatting).
- Erfgoed omvat monumenten, landschappen en archeologische vondsten, bibliotheken en archieven, museale voorwerpen (materieel erfgoed) en het geheel van gewoonten, tradities, verhalen, rituelen en gebruiken (immaterieel erfgoed) (de Onderwijsraad + meeste Erfgoedhuizen in Nederland).

Wat opvalt aan deze definities is dat erfgoed wordt aangeduid als iets dat er ‘is’, als een min of meer vast gegeven dus, dat bestaat buiten ons om. In de theorie van *Cultuur in de Spiegel* is erfgoed iets anders. Het is ‘een bewustzijn van wat gemaakt is’. Dat bewustzijn ontstaat doordat wij (iets) waarnemen, (dat) verbeelden, vervolgens conceptualiseren (interpreteren, waarderen) en ten slotte analyseren (zie verder paragraaf 3.2). In de omschrijving van *Cultuur in de Spiegel* is erfgoed dus geen ding dat buiten ons om bestaat; het ‘is’ ‘iets’ dat wij zelf doen.

C. De procesvisie

De derde visie op erfgoed concentreert zich op het onderhandelingsproces en de bijbehorende emoties rond erfgoed. Het gaat hier dus niet in de eerste plaats om de ‘dingen’ maar om de processen. Ook hier is erfgoed iets wat wij doen. Het onderhandelingsproces gaat over aanwijzen, bewaren, conserveren, betekenisgeven aan en gebruiken van het erfgoed. Schurend erfgoed hoort hierbij, maar of erfgoed schuurt of niet, maakt niet uit: alle erfgoed ‘doet’ iets met ons en over alle erfgoed kan, of zal, in de toekomst onderhandeld (moeten) worden.

Om te beginnen is er de vraag wat bewaard wordt en wat niet en waarom iets bewaard moet worden, dat wil zeggen: welke betekenissen de doorslag geven en welke het onderspit delven. Als eenmaal besloten is dat, bijvoorbeeld, een gebouw dat zijn oorspronkelijke functie verloren heeft, bewaard wordt, moet er worden nagedacht over herbestemming. Een bekend voorbeeld is de vraag wat er moet gebeuren met leegstaande kerkgebouwen. Die zouden, volgens velen, een culturele bestemming moeten krijgen; in ieder geval géén disco erin! Dat past

niet bij het karakter (de betekenis) van het gebouw. Maar niet iedereen denkt er zo over.

6

Vervolgens gaat het over hóe iets bewaard wordt: terugrestaureren naar de (vermeend) originele staat of restaureren met behoud van gebruikssporen of latere toevoegingen? En over wat (eenmaal bewaard) in een museum getoond wordt en wat in depot moet blijven; recent gaan er geluiden op om meer aandacht te besteden aan vrouwelijke kunstenaars bijvoorbeeld. Dan is er de vraag welk verhaal wordt verteld en welke elementen bewust of onbewust worden weggelaten. Zo kreeg het Rijksmuseum het verwijt dat het niet genoeg of niet de juiste aandacht besteedde aan het koloniale verleden. Hiermee samen hangt de vraag *wie* het verhaal vertelt: áls een museum dan een tentoonstelling gaat maken over het koloniale verleden, kan dat dan gedaan worden door uitsluitend witte curatoren en tentoonstellingsmakers? En ten slotte gaat het over wat we ‘doen’ met het erfgoed. Wie mag er welke rituelen mee of bij uitvoeren? Zo is het de gangbare visie dat behoud belangrijker is dan gebruik: mensen die bijvoorbeeld bij Stonehenge rituelen willen doen, mogen de stenen niet meer aanraken, om beschadiging te voorkomen. Terwijl Stonehenge en Avebury in Wiltshire volgens de UNESCO-lijst van Werelderfgoed ‘heiligdommen’ zijn die ‘inzicht (geven) in de dodenverering en ceremoniële praktijken uit deze periode’. We weten niet of de oermens de stenen aanraakte bij zijn ceremoniële praktijken, maar in ieder geval vinden ‘we’ dat we dat nu niet (meer) moeten doen.

Afbeelding 1.1

Druiden vieren de zomerzonnwende op 22 juni 2007.

Afbeelding van sandyraidy/Flickr.⁵

Dynamische benadering van erfgoed

Erfgoed wordt dus enerzijds (vooral) gezien als iets uit ons verleden dat behouden moet blijven voor de toekomst en anderzijds (vooral) als iets waarover in het heden onderhandeling plaatsvindt. Natuurlijk zijn er allerlei tussenvarianten.

In alle drie de visies wordt er meer of minder bewust van uitgegaan dat erfgoed iets is dat in het heden *betekenis krijgt*, hoewel aanhangers van de eerste visie eerder zullen vinden, dat erfgoed betekenis *heeft*. Als je de drie visies op een lijn zet, met aan het ene uiterste het idee dat erfgoed ons verleden belichaamt en aan het andere uiterste de opvatting dat erfgoed het resultaat is van een onderhandelingsproces, dan zie je dat het belang dat wordt gehecht aan het (zelf) betekenis geven steeds groter wordt naarmate je meer naar de laatste visie beweegt (zie figuur 1.1).

Belangrijk verschil tussen de twee laatste visies is dat aanhangers van de tweede visie meestal wel uitgaan van de dynamische definitie van erfgoed, maar toch het erfgoed in lesprojecten vooral gebruiken als statisch object; terwijl mensen die meer in de richting van de derde visie denken, meer (of vooral) aandacht geven aan het proces dat erfgoed 'is'.

Erfgoed is...	sporen uit het verleden	sporen uit het verleden waar mensen betekenis aan geven	een proces
Erfgoededucatie doen we om...	over het verleden te leren	van het verleden te leren en om historische vaardigheden te leren	over de huidige maatschappij te leren
Erfgoed heeft betekenis...	omdat het ons verleden belichaamt	omdat het ons verleden belichaamt en wanneer wij die betekenis geven	wanneer wij die geven

Figuur 1.1

1.2.2 Wat is erfgoededucatie?

Een lastig aspect van erfgoededucatie is dat het over het algemeen niet gezien wordt als 'vak' (zoals de andere disciplines binnen cultuureducatie), maar als 'aandachtsgebied' of 'benaderingswijze'. Dat maakt het niet makkelijker om kaders en inhoud aan te geven. Veel gebruikte definities die in 2016 op de website van het LKCA stonden, zijn:

Definities van erfgoededucatie

- Erfgoededucatie is onderwijs met en over cultureel erfgoed. Leerlingen nemen sporen uit het verleden waar, waardoor hun kennis vergroot en hun vaardigheden toenemen (Onderwijsraad, 2006).